

УДК: 903.4(477.82)“638”

А. Б. Бардецький

ЕТЮДИ ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОСЕЛЕННЯ РАННЬОЗАЛІЗНОГО ВІКУ ХРІННИКИ — ШАНКІВ ЯР

У статті розглядаються питання планіграфії, таксономічної атрибуції, датування і інтерпретації горизонту ранньозалізного віку багатошарового поселення Хрінники (ур. Шанків Яр) і вводяться та аналізуються неопубліковані матеріали з досліджень 2002—2013 рр. та загальний план відкритих об'єктів.

Ключові слова: лужицька культура, ульвівсько-лежницька група, садиба, кераміка.

ВСТУП

Свого часу пам'ятка в ур. Шанків Яр стала головним об'єктом досліджень Волинської рятівної археологічної експедиції у зв'язку з руйнацією і винятковим багатством, яке задовольняло наукові інтереси усіх її учасників. Однак горизонт ранньозалізного віку не отримав свого профільного дослідника. З досвіду, здобутого під час участі в експедиції, можна виділити ряд факторів, які погіршують дослідницькі можливості при вивченні цього горизонту. Найвність на пам'ятці епішнурових матеріалів знижує до нуля достовірність поодиноких виробів з кременю без характерних діагностичних ознак і відходів крем'яного виробництва, навіть тих, які походять із заповнень об'єктів. У свою чергу наявність тут залишків поселень поморської і вельбарської культур, а згідно ранніх досліджень — ще й зубрицької культури (Козак, Прищепа, Шкоропад 2004, с. 68—86) створює багато перешкод для правильної атрибуції кераміки і металевих виробів, а отже, і для визначення культурної належності об'єктів, які часто дають досить бідні та невиразні добірки. У цих культурах теж побутувала кераміка з рустованою та лискованою поверхнею усіх від-

тінків, в тому числі і чорною, вживались подібний склад домішок і прокреслений орнамент із стрічковими композиціями та нігтеві защіпи. Багатошаровість пам'ятки і особливо присутність великої кількості жител слов'яно-руського часу стала причиною поганої збереженості об'єктів ранньозалізного віку. Накладання різночасових споруд відчутно ускладнювало стратиграфію, а відповідно — і вимоги до методики розкопок. Потужні гумусовий та перехідний (ілювійований материковий) шари на Шанковому Яру під інтенсивним зоогенним впливом мають низьку контрастність літологічної будови і це понижує рівень виявлення об'єктів, позбавляючи можливості фіксувати залишки наземних, в тому числі стовбових конструкцій, окрім вогнищ та окремих скупчень перепаленої глини, які в свою чергу не завжди датуються знахідками. Врешті, проходження в експедиції практики студентів дотичних до археології спеціальностей протиставляє позитивному педагогічному ефекту зниження якості польових робіт.

Результати досліджень поселення в ур. Шанків Яр висвітлені у трьох монографіях (Козак, Прищепа, Шкоропад 2004; Козак 2012; 2016). Метою даної статті є введення до обігу матеріалів, які не увійшли до цих праць, та доповнення їх новою інформацією і міркуваннями щодо її інтерпретації.

ПРОСТІР

Із 1994 до 2013 року 25 розкопами (I—XXII, 24, 25) в ур. Шанків Яр було розкрито безпрецедентну для Волині площу — 6434 м². У цій статті подано загальний план дослідженої ді-

© А. Б. БАРДЕЦЬКИЙ, 2019

Рис. 1. Загальний схематичний план поселення Хрінники — Шанків Яр з нанесеними об'єктами ранньозалізного віку

лянки¹, який складено на основі інформації про конфігурацію розкопів з звітах, а їх взаєм-

1. Без урахування розкопів XVI і XVII площею 560 м², які знаходились окремо, за 170 м на північний схід від крайнього розкопу XVIII і не містили залишків ранньозалізного віку.

не розташування відкориговано за допомогою супутникових знімків і спостережень на місці, оскільки сліди від них досі видимі (рис. 1). На жаль без геодезичної зйомки цей план є лише схематичним та допускає незначні відхилення. Порівняння різних знімків показує, що всі вони дещо відрізняються між собою кутом зйомки, а отже, спотворюють реальну картину. Видимість контурів розкопів також часто незадовільна, до того ж перша їхня лінія місцями знищена розмивом берега.

На план нанесено усі об'єкти, пов'язані з ранньозалізним віком. Навіть побіжний погляд дає можливість виокремити три ділянки, на яких ці об'єкти концентруються. Вони займають два мисовидні виступи берегової тераси, утворені вигинами русла Стиру. Південне скупчення досліджене лише частково, і без сумніву матиме продовження в південному напрямку, однак враховуючи те, що в цій частині рельєф стрімко понижується, воно не буде перевищувати за розмірами центральне скупчення, яке відносно краще розкрито і займає площу приблизно 0,2 га. Відстань між ними становить 160 м.

Північне скупчення також могло б виявитись більшим, оскільки знаходиться на периферії досліджуваної території. Однак ця частина мису значно постраждала від ерозії, що пов'язано з її експозицією до найбільш інтенсивної дії хвиль водосховища, через яку навіть за останні 20 років майже на 10 м зникла крайня лінія розкопаної площі. Зрештою, зовсім не відомо, яку протяжність має поселення вглиб берега. Відстань між центральним і північним скупченням значно менша, і становить близько 40 м.

Наразі немає можливості обґрунтовано заглиблюватися далі в будь-які реконструкції цього поселення, для чого доцільно було б додатково вивчити усі матеріали з розкопок. Однак попередньо, не вдаючись до контекстного аналізу об'єктів, а лише виходячи з того, що вони є залишками будівничої діяльності поселенців того часу і з очевидної її зосередженості на трьох ізольованих ділянках можна закріпити такий підхід, при якому маємо справу з трьома ймовірними садибами. В даному випадку під поняттям садиба слід розуміти комплекс житлових і господарських споруд, об'єднаних одним подвір'ям, яке могло належати спорідненій групі людей і включати одне або кілька жител. Варто однак зазначити, що спроби реконструкції вже робились раніше (Козак, Прищеп, Шкоропад 2004, с. 19, 21).

КЕРАМІЧНИЙ КОМПЛЕКС ЖИТЛА 110

Із усіх об'єктів ранньозалізного віку з Шанкового яру, винятковим став так званий «житлово-господарський комплекс рибалки», якому було присвячено окремі статті (Козак 2009а;

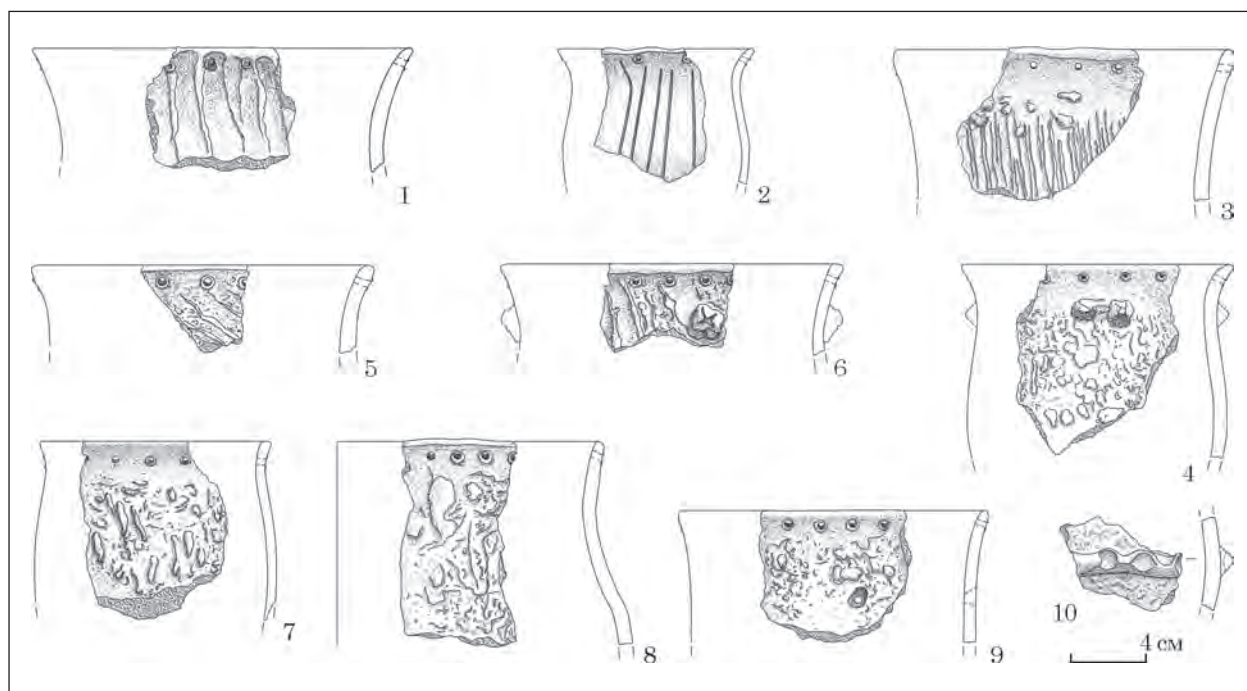

Рис. 2. Хрінники — Шанків Яр, вибірка кераміки з житла 110

2009b), відведено підрозділ в джерельній монографії (Козак 2012, с. 36—39) та розділ у популяризаційній монографії (Козак 2010, с. 45—58). Сюжет про нього потрапив і в документальний фільм «Хто тут був» виробництва ТРК «Аверс» 2008 р. Основою комплексу став об'єкт з великою ямою в центрі, досліджений в розкопі ХХ 2008 р. (житло 110 за польовою нумерацією, яка застосовувалась в експедиції до 2014 р. включно). Окрім комплексу кістяних знарядь, інтерпретованих Д. Н. Козаком як рибальські, в ньому знайдено досить виразну збірку кераміки і кілька крем'яних виробів, по яких автору в той час випала нагода готувати графіку та описи. З невідомих причин одна з двох таблиць, на якій зображені рештки горщиків, не потрапила до усіх згаданих публікацій, хоча в описі про них згадується. Тож є потреба опублікувати їх тут в ознайомчих цілях. Графічний дизайн адаптовано до загального стандарту цієї статті (рис. 2; рис. 3: 1, 2, 4).

Кількісно і якісно це — найбагатший комплекс кераміки з усієї пам'ятки і при цьому він демонструє типовий набір, властивий загалом поселенню на Шанковому яру та іншим синхронним пам'яткам Хрінницького мікрорегіону. Колекція складається з фрагментів 25 посудин.

1. Фрагмент вінець горщика. Зовнішня поверхня (далі ЗП) коричнева, рустована. Внутрішня поверхня (далі ВП) коричнева, згладжена. Домішка (далі дом.) жорстви, кременю і піску. Діаметр вінець (далі Д) 20 см, товщина стінок (далі товщ.) 0,7—0,8 см (рис. 2: 1).

2. Фрагмент вінець горщика. Поверхня коричнева, згладжена. Внутрішні краї вінець

лощені. Дом. дрібного шамоту: вінець 10 см, товщ. 0,4 см (рис. 2: 2).

3. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнева, рустована з вертикальними розчосами. ВП коричнева, лискована. Дом. кременю. Д вінець 18 см, товщ. 0,7—0,8 см (рис. 2: 3).

4. Фрагмент вінець горщика. ЗП темно-сіра, рустована. ВП чорна, лискована. Дом. жорстви, шамоту, піриту. Д вінець 14 см, товщ. 0,7 см (рис. 2: 4).

5. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнева, рустована зі скісними слідами розгладжування. ВП коричнева, лискована. Дом. піску. Д вінець 18 см, товщ. 0,7—0,8 см (рис. 2: 5).

6. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнева, рустована. ВП коричнева, лискована. Дом. жорстви, піску. Д вінець 18 см, товщ. 0,6 см (рис. 2: 6).

7. Фрагмент вінець горщика. ЗП сіра, рустована. ВП чорна, лискована. Дом. шамоту. Д вінець 12 см, товщ. 0,5 см (рис. 2: 7).

8. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнева, рустована. ВП сіра, лискована. Дом. шамоту і жорстви. Д вінець 28 см, товщ. 0,7 см (рис. 2: 8).

9. Фрагмент вінець горщика. ЗП сіра, рустована. ВП сіра, лискована. Дом. піску і шамоту. Д вінець 16 см, товщ. 0,6 см (рис. 2: 9).

10. Фрагмент стінки горщика. ЗП сіра, рустована. ВП сіра, лискована. Дом. кременю. Товщ. 0,7—0,8 см (рис. 2: 4).

11. Фрагмент вінець вази. ЗП коричнева, лискована. ВП чорна, лискована. Дом. шамоту і піску. Д вінець 26 см, товщ. 0,7—0,8 см (рис. 3: 1).

12. Фрагмент вінець вази. ЗП коричнева, лискована. ВП чорна, лискована. Дом. піску. Д вінець 24 см, товщ. 0,7—0,8 см (рис. 3: 2).

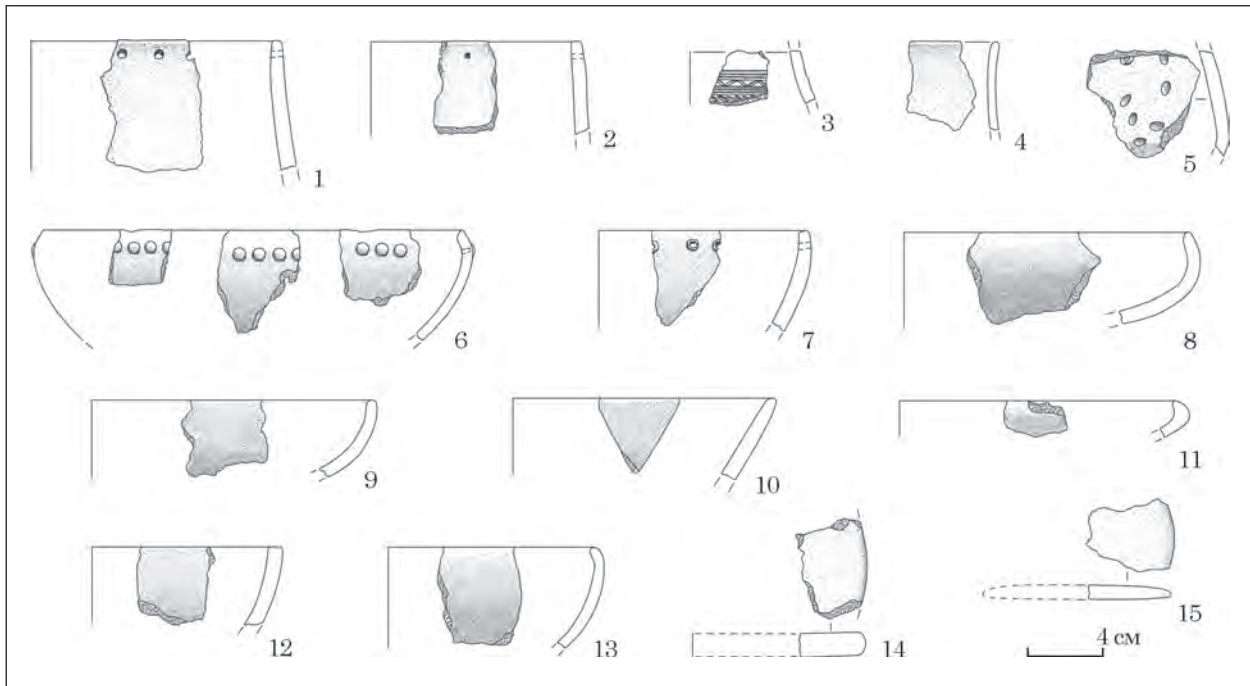

Рис. 3. Хрінники — Шанків Яр, вибірка кераміки з житла 110

13. Фрагмент стінки посудини. ЗП чорна, лискована. ВП чорна, лискована. Дом. кременю. Д 11,5—13 см, товщ. 0,6 см (рис. 3: 3).

14. Фрагмент вінець посудини. ЗП світло-коричнева, лискована, під краєм вінець чорна. ВП чорна, лискована. Дом. шамоту. Товщ. 0,4 см (рис. 3: 4).

15. Фрагмент стінки посудини. Поверхня сіра, згладжена. Дом. кременю. Товщ. 0,7 см (рис. 3: 5).

16. Фрагмент вінець миски (3 шт.). ЗП сіра, лискована. ВП чорна, лискована. Дом. шамоту. Д вінець 22 см, товщ. 0,5 см (рис. 3: 6).

17. Фрагмент вінець миски. ЗП коричнева, лискована. ВП коричнева, лискована. Дом. дрібного шамоту. Д вінець 22 см, товщ. 0,7—0,8 см (рис. 3: 7).

18. Фрагмент вінець миски. ЗП коричнева, лискована. ВП коричнева, лискована. Дом. дрібного шамоту. Д вінець 30 см, товщ. 0,7 см (рис. 3: 8).

19. Фрагмент вінець миски. Поверхня коричнева, лискована. Дом. кременю. Д вінець 30 см, товщ. 0,6 см, (рис. 3: 9).

20. Фрагмент вінець миски. ЗП сіра, лискована. ВП коричнева, лискована. Д вінець 27 см, товщ. 0,7—0,8 см, (рис. 3: 10).

21. Фрагмент вінець миски. Поверхня чорна, лискована. Дом. кременю, жорстви. Д вінець 29 см, товщ. 0,5 см, (рис. 3: 11).

22. Фрагмент вінець миски. Поверхня темно-сіра, лискована. Дом. шамот. Д вінець 20 см, товщ. 0,8 см, (рис. 3: 12).

23. Фрагмент вінець миски. ЗП цегляста, лискована. ВП цегляста, згладжена. Дом. дрібного шамоту і мала кількість кременю. Д вінець 22 см, товщ. 0,6 см, (рис. 3: 13).

24. Фрагмент диска. Поверхня коричнева, згори лискована, знизу згладжена. Домішка жорстви і шамоту. Д 18 см, товщ. 1,2 см, (рис. 3: 14).

25. Фрагмент диска. Поверхня коричнева, лискована. Домішка кременю. 10 см, товщ. 0,5—0,8 см, (рис. 3: 15).

Увесь посуд виготовлено з добре вимішаної формувальної маси, з міцним дзвінким черепком, товщина якого не перевищує 0,8 см, а середній показник становить 0,67 см. Всі миски і вази мають лисковану поверхню, а майже всі горщики лисковану внутрішню і рустовану зовнішню поверхні. Тобто кераміку з даного комплексу можна вважати дуже якісно виготовленою. Серед домішок в формувальній масі присутні шамот, кремень, пісок і жорства, часто в поєднанні двох, або рідше — трьох із них. Підраховано, що шамот був використаний у 14, кремень — у 10, пісок — у 8, а жорства — у 6 випадках, що становить відповідно 36,8, 26,3, 21,1 і 15,8 %.

Пропорційно морфологічний склад набору близький до загальної ситуації, властивій колекціям з поселень ранньозалізного віку Волині: значне переважання горщиків (10) і мисок (8) над іншими типами посуду (7 разом взятих), при цьому горщиків завжди децю більше. Показовим є те, що всі горщики і обидві вази були оздоблені рядом наскрізних круглих отворів під краєм вінець, витиснених зсередини. А миски, в свою чергу, — навіяки — були майже всі без оздоблення, і лише одна має аналогічні отвори (рис. 3: 7). Типовою є і форма мисок, серед яких майже всі мають різною мірою загнуті досередини вінця і лише одна — прямі (рис. 3: 10). Важливим моментом є наявність в

комплексі фрагментів миски орнаментованої рядом перлин (рис. 3: 6). Пластична орнаментация у вигляді наліпів на горщиках не підходить для статистичних підрахунків, оскільки через свою локальність не часто трапляється на фрагментах посуду, відібраних дослідниками в колекцію. В комплексі вони зафіксовані на двох екземплярах (рис. 2: 4, 6). В меншій мірі це стосується і карбованих валиків на тулубах посудин (рис. 2: 10). Такі представлені лише одним екземпляром.

ЗОБРАЖЕННЯ «ЧОВНА» НА МИСЦІ

Особлива знахідка, до якої є підстави повернутися — це невеликий фрагмент миски ранньозалізного віку з прокресленим зображенням. Він був знайдений у 2004 р. в культурному шарі розкопу ХХІІ в квадраті 16 / В, тобто поряд зі спорудою 55. Миска мала типову для поселення форму із загнутими всередину вінцями, діаметр яких становив 17 см. Її поверхня була старанно лискована, всередині сірого кольору, а зовні — сіро-коричневого. Черепок мав дрібну текстуру з домішками кременю і піску у формувальній масі. Зовні опук тулуба був прикрашений двома прокресленими лініями, які на перший погляд асоціативно нагадують схематичне зображення човника (рис. 4: 1). Саме таким бачив його Д. Н. Козак (Козак 2005, с. 167). Та у зв'язку з помилкою художника, який прийняв мінеральний наліт за прокреслену лінію, у «човника» з'явилася зайва «щогла» (Козак 2005, с. 167; 2012, табл. 14: 12).

Можна погодитись, що це зображення могло мати символічне навантаження, однак його семантика є радше полем для фантазії. Залишається шкідувати, що воно збереглося лише на дрібному уламку, і невідомо, чи входило до якоїсь більшої композиції. Про те, що це не випадковий відбиток, свідчить його розташування на поверхні з сильно викривленою площиною, а крайній правий кінець дугастої лінії і верхній кінець косої лінії завужені і зменшуються по глибині, тобто ці лінії мають чіткі ознаки прокреслення, відповідно зліва направо і знизу вгору. Ще одна помічена деталь — це зображення було нанесене до лискування, тому що воно перекиває лінії і це помітно при ретельному огляді (рис. 4: 1а).

У часи існування поселення в ур. Шанків Яр, орнаментация тулуба мисок прокресленим орнаментом в лісостепових культурах Дніпровського правобережного басейну практикувалася винятково рідко. Звисаючи до низу дуговидні лінії в комбінації по кілька часто зустрічаються у ритмічних композиціях на тулубах черпаків і корчаг жаботинського етапу та ранньоскіфського часу, але зв'язок в цьому випадку сумнівний. Ця миска із зображенням є унікальним зразком, аналогій якому віднайти

не вдалося. Хоча це не дивно з огляду на те, що верхів'я Стиру починаються в північному секторі ареалу висоцької культури, з яким лужицькі пам'ятки Волині мають найбільше спільного. Закономірно, що і в ранньоскіфський час значну схожість виявляють між собою керамічний стиль лежницької і черепино-лагодівської груп (за Л. Крушельницькою). У цьому випадку нас цікавить таке: саме у висоцькій культурі відомо багато своєрідних зображень в прокресленому орнаменті посуду, які не без зайвого пафосу М. Бандрівський назвав «окремим образотворчим висоцьким стилем, який... пропонує власний — ні на що не подібний результат пошуків у царині графічного символізму» (Бандрівський, 2014, с. 236—237). З Волині таких зразків відомо значно менше, однак різницю посилює пропорційно менша кількість відкритих тут поховань, в яких нестандартно орнаментований посуд трапляється частіше, ніж на поселеннях. Тому й хрінницький «човник» теж вартий докладної документації, щоб зайняти своє місце в каталозі таких зображень.

КОЛЕКЦІЯ КЕРАМІКИ, ЩО НЕ УВІЙШЛА ДО ПУБЛІКАЦІЙ

У ході досліджень поселення в ур. Шанків Яр накопичувались матеріали ранньозалізного віку, які не увійшли до основної колекції. Деякі з них походили з культурного шару розкопів, інші — з урвища, або підняті з поверхні, і всього нараховують 79 фрагментів. А всі звіти до 2014 р і публікації включають 192 екземпляри кераміки, в тому числі з південної садиби — 32, центральної — 131, північної — 21, та 8 фрагментів з розкопу 23. Враховуючи таку пропорційність до основної колекції, і відносну бідність останньої, дана збірка набуває ваги і значно доповнює інформацію для статистичних підрахунків, особливо про технологічні особливості кераміки, які раніше зовсім не документувалися.

67 екземплярів походять з району центральної садиби.

1. Фрагмент верхньої частини горщика. Зовнішня поверхня (далі ЗП) сіра, рустована. Внутрішня поверхня (далі ВП) коричнева, лощена. Домішка (далі дом.) кременю і шамоту. Діаметр вінець (далі Д) 18 см, товщина стінок (далі товщ.) 0,6—0,7 см (рис. 5: 1). Підйомний матеріал, 1998 р.

2. Фрагмент вінець горщика. ЗП цегляста, рустована. ВП цегляста, згладжена. Д вінець 22 см, товщ. 0,6 см (рис. 5: 1).

3. Фрагмент вінець горщика. ЗП сіра, горбкувата. ВП темно-сіра, лискована. Текстура дрібна. Дом. піску і шамоту. Д вінець 20 см, товщ. 0,6—0,7 см (рис. 5: 3).

4. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнева, дрібно рустована. ВП темно-сіра, лискована. Д вінець 19 см, товщ. 0,5—0,6 см (рис. 5: 4).

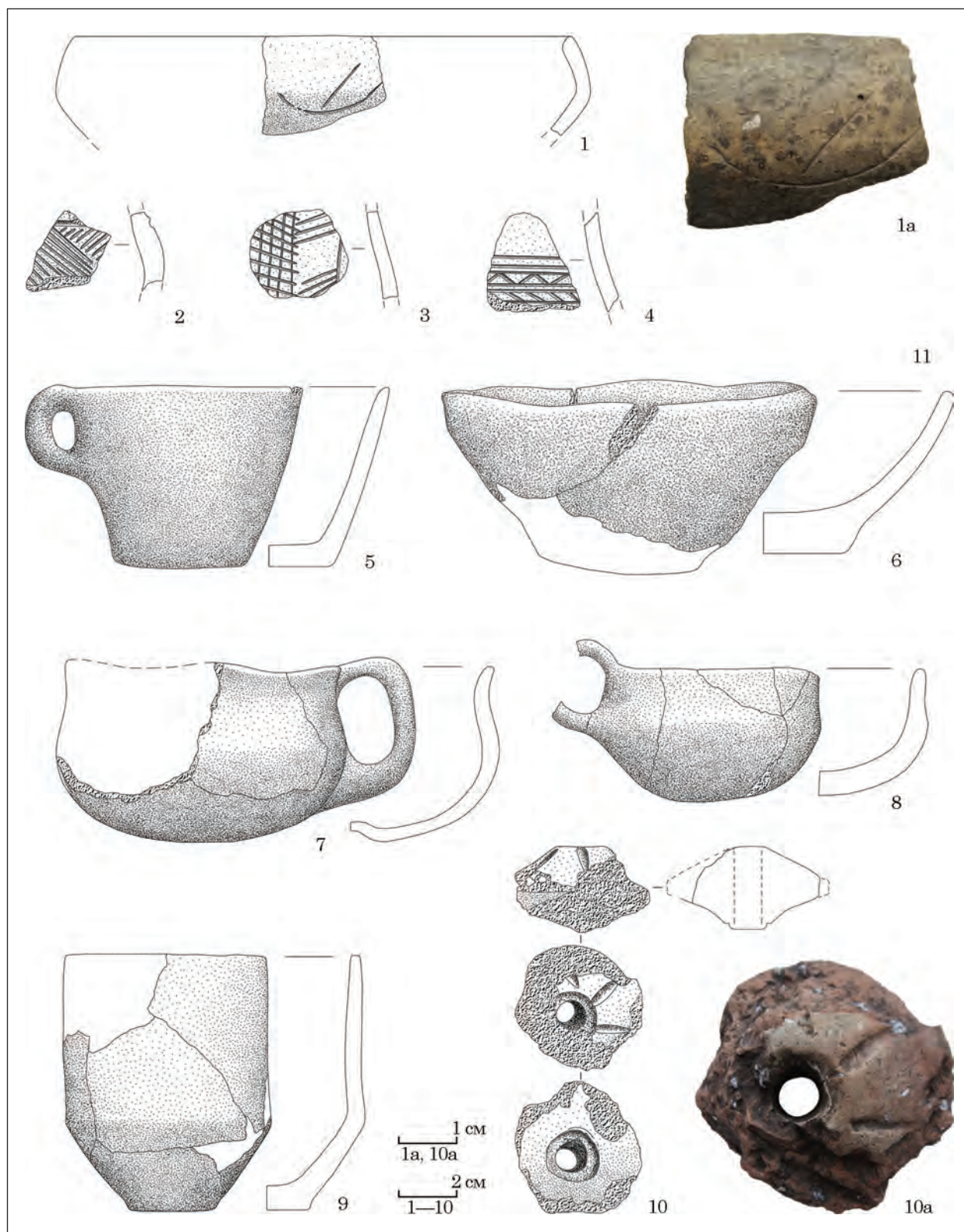

Рис. 4. Хрінники — Шанків Яр, вибірка кераміки з центральної садиби

5. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнева, рустована. ВП сіра, лисківана. Дом. малої кількості шамоту і піску. Д вінець 20 см, товщ. 0,7 см (рис. 5: 5).

6. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнево-сіра, рустована. ВП темно-сіра, гладка. Текс-

тура дрібна. Дом. шамоту і піску. Товщ. 0,5—0,6 см (рис. 5: 6).

7. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнева, рустована. ВП коричнева, лисківана. Текстура дрібна. Дом. піску. Д вінець 8 см, товщ. 0,5 см (рис. 5: 7).

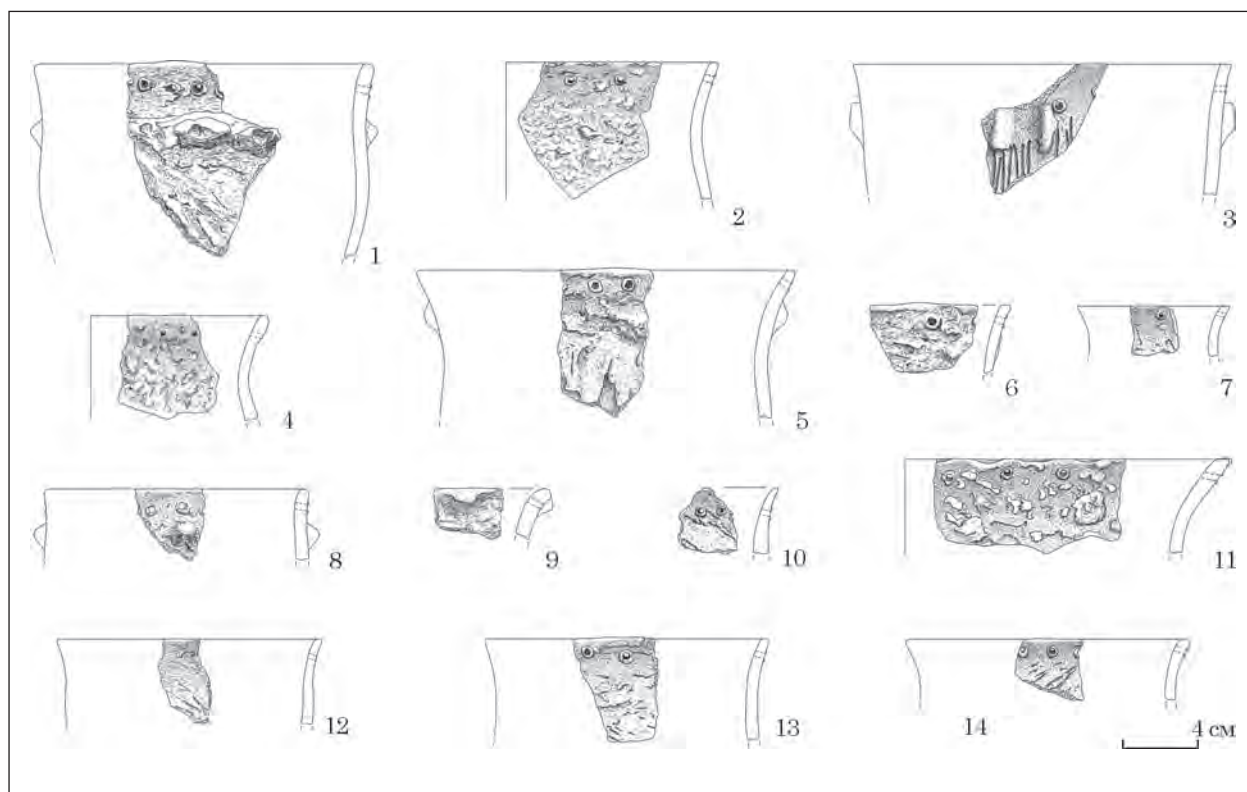

Рис. 5. Хрінники — Шанків Яр, вибірка кераміки з центральної садиби

8. Фрагмент вінець горщика. ЗП цеглясто-коричнева, рустована. ВП сіро-коричнева, лискована. Дом. крупних зерен кременю. Д вінець 14 см, товщ. 0,6—0,7 см (рис. 5: 8).

9. Фрагмент вінець горщика. ЗП сіро-коричнева, рустована. ВП сіро-коричнева, згладжена. Дом. піску і крупних зерен кременю. Товщ. 0,8 см (рис. 5: 9).

10. Фрагмент вінець горщика. ЗП світло-коричнева, рустована. ВП світло-коричнева, лискована. Дом. жорстви і піску. Товщ. 0,4—0,8 см (рис. 5: 10).

11. Фрагмент вінець горщика. ЗП сіра, рустована. ВП сіра, лискована. Д вінець 34 см, товщ. 0,7—0,8 см (рис. 5: 11).

12. Фрагмент вінець горщика. ЗП сіра, рустована. ВП сіра, лискована. Дом. кременю. Д вінець 14 см, товщ. 0,5—0,6 см (рис. 5: 12).

13. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнево-сіра, рустована. ВП темно-сіра, гладка. Текстура дрібна. Дом. кременю і піску. Д вінець 15 см, товщ. 0,6 см (рис. 5: 13).

14. Фрагмент вінець горщика. ЗП сіра, рустована. ВП сіра, лискована. Дом. кременю. Д вінець 15 см, товщ. 0,5—0,6 см (рис. 5: 14).

15. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнева, згладжена. ВП сіра, лискована. Дом. жорстви червоного кольору. Д вінець 12 см, товщ. 0,6 см (рис. 6: 1).

16. Фрагмент вінець горщика. ЗП сіра, згладжена. ВП сіра, лискована і згладжена. Дом. піску. Д вінець 10 см, товщ. 0,4—0,5 см (рис. 6: 2).

17. Фрагмент стінки посудини (горщика?). ЗП коричнево-сіра, горбкувата. ВП сіра, лискована. Текстура дрібна. Дом. кременю і піску. Товщ. 0,6 см (рис. 6: 3).

18. Фрагмент стінки горщика. ЗП коричнева, рустована. ВП чорна, згладжена. Дом. шамоту і малої кількості піску. Д 21 см, товщ. 0,7 см (рис. 6: 4).

19. Фрагмент стінки посудини (горщика? вази?). ЗП коричнева, лискована. ВП сіра, лискована. Дом. шамоту і кременю. Товщ. 0,7 см (рис. 6: 5).

20. Фрагмент вінець горщика. ЗП сіра, горбкувата. ВП сіра, лискована. Дом. малої кількості піску і кременю. Д вінець 22 см, товщ. 0,5 см (рис. 6: 6).

21. Фрагмент стінки горщика. ЗП коричнева, шерехата. ВП чорна, лискована. Дом. шамоту і піску. Д 14 см, товщ. 0,6 см (рис. 6: 7).

22. Фрагмент вінець горщика. ЗП сіра, рустована. ВП коричнева, добре згладжена. Дом. піску. Д вінець 14 см, товщ. 0,6—0,7 см (рис. 6: 8).

23. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнево-цегляста, горбкувата. ВП коричнево-цегляста, лискована. Дом. малої кількості піску. Д вінець 12 см, товщ. 0,5 см (рис. 6: 9).

24. Фрагмент вінець горщика. ЗП сіра, рустована. ВП сіра, лискована. Дом. шамоту. Товщ. 0,5—0,8 см (рис. 6: 10).

25. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнева, горбкувата. ВП коричнева, лискована. Текстура дрібна. Дом. шамоту. Д вінець 20 см, товщ. 0,4—0,5 см (рис. 6: 11).

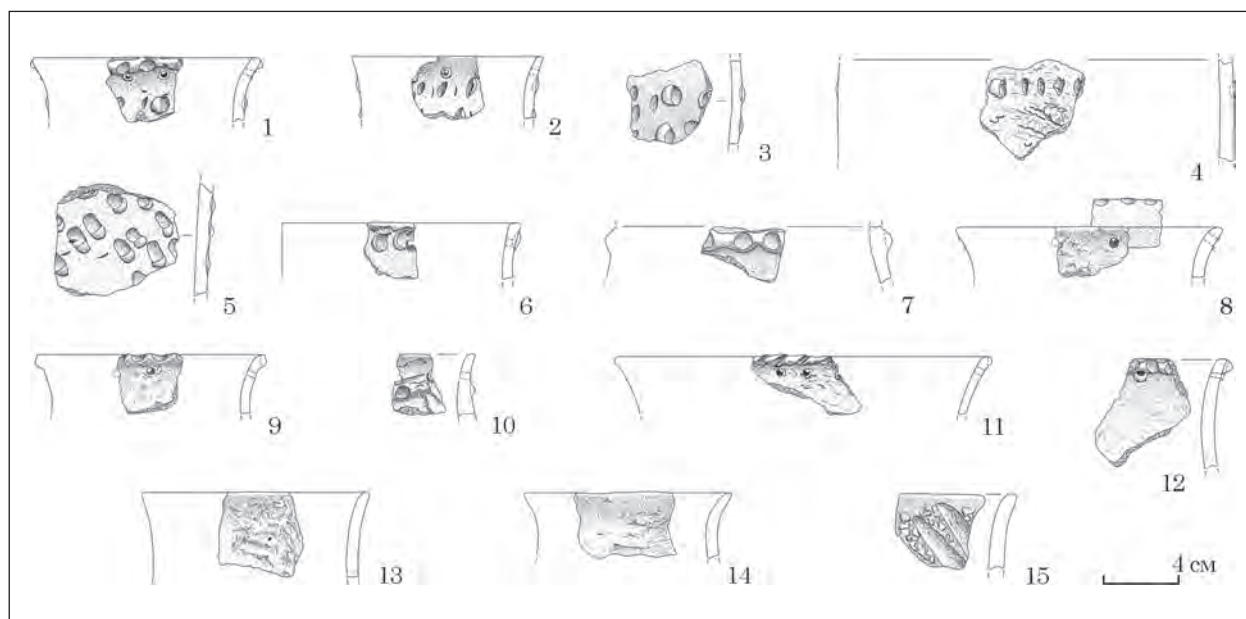

Рис. 6. Хрінники — Шанків Яр, вибірка кераміки з центральної садиби

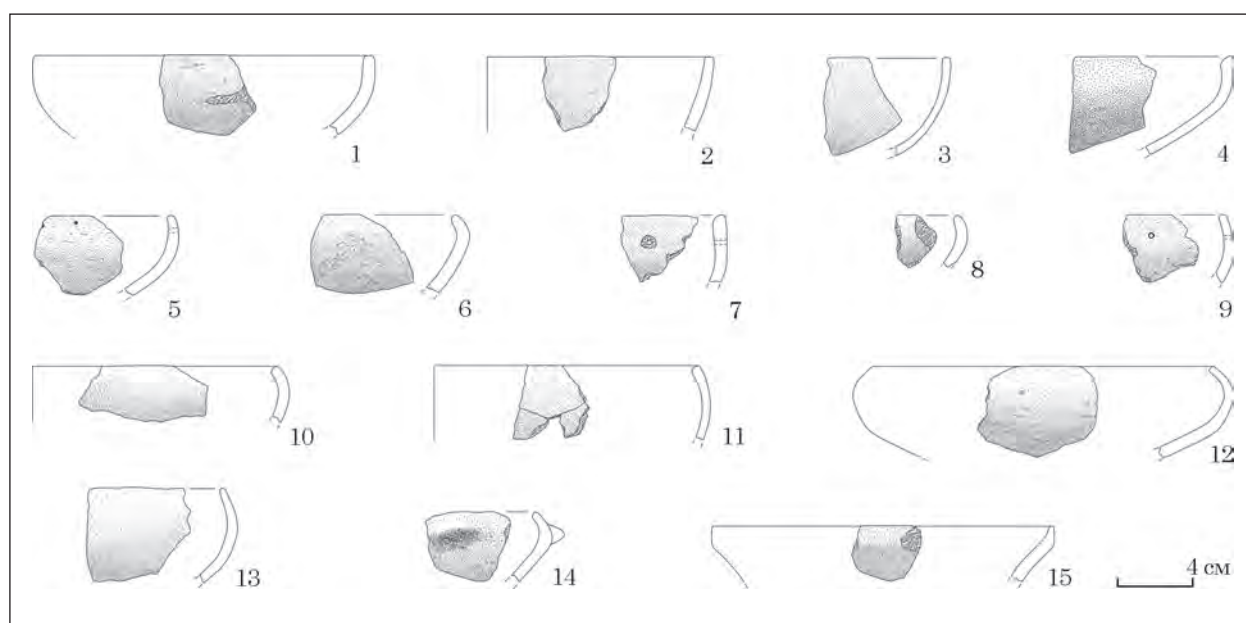

Рис. 7. Хрінники — Шанків Яр, вибірка кераміки з центральної садиби

26. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнева, зглажена, горбкувата. ВП коричнева, лискована. Дом. шамоту. Товщ. 0,6—0,7 см (рис. 6: 12).

27. Фрагмент вінець горщика. ЗП сіра, нерівна, перепалена. ВП коричнева, лискована. Дом. жорстви і піску. Д вінець 12 см, товщ. 0,6 см (рис. 6: 13).

28. Фрагмент вінець горщика. ЗП темна — коричнево-сіра, горбкувата. ВП темна — коричнево-сіра добре зглажена. Дом. піску. Д вінець 11 см, товщ. 0,5—0,6 см (рис. 6: 14).

29. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнева, рустована. ВП цеглясто-коричнева, добре зглажена. Дом. піску і жорстви. Товщ. 0,8 см (рис. 6: 15).

30. Фрагмент вінець миски. ЗП коричнево-сіра, лискована. ВП коричнево-сіра, добре зглажена. Текстура дрібна. Дом. шамоту і піску. Д вінець 18 см, товщ. 0,7 см (рис. 7: 1).

31. Фрагмент вінець миски. Поверхня світло-коричнева, лискована. Текстура дрібна. Д вінець 24 см, товщ. 0,5—0,6 см (рис. 7: 2).

32. Фрагмент вінець миски. ЗП сіра, лискована. ВП чорна, лискована. Товщ. 0,4 см (рис. 7: 3).

33. Фрагмент вінець миски. ЗП сіра, лискована. ВП чорна, лискована. Товщ. 0,5—0,6 см (рис. 7: 4).

34. Фрагмент вінець миски. Поверхня коричнева, зглажена. Дом. жорстви і піриту. Товщ. 0,5 см (рис. 7: 5).

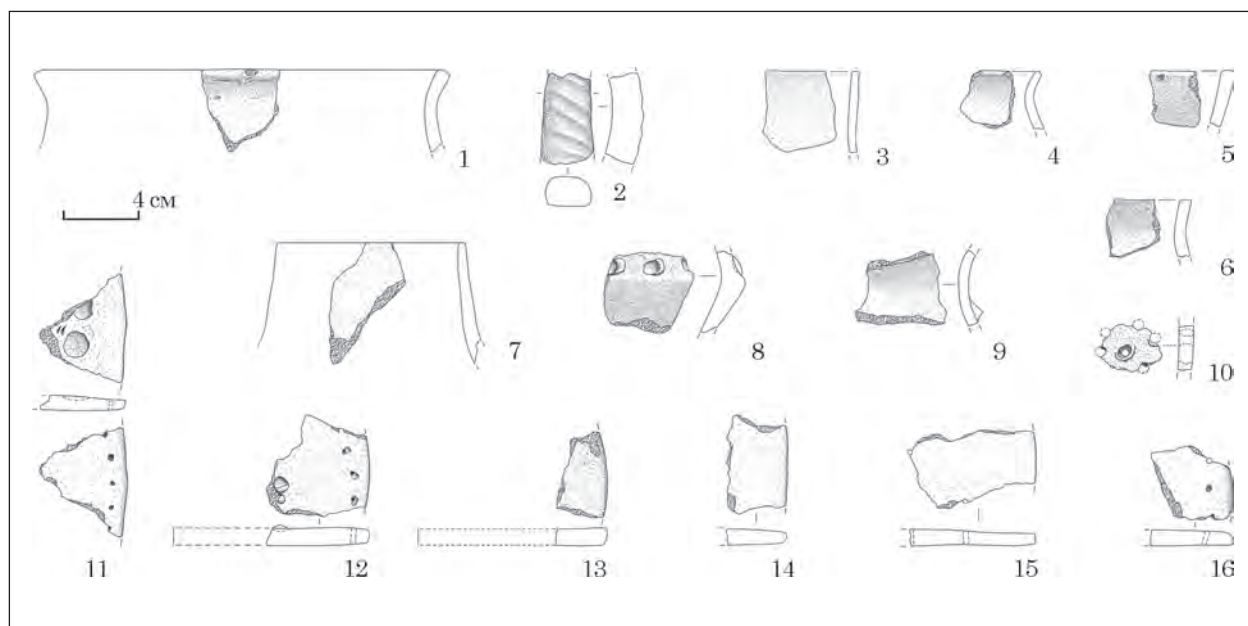

Рис. 8. Хрінники — Шанків Яр, вибірка кераміки з центральної садиби

35. Фрагмент вінець миски. Поверхня цегляста, злегка лискована. Дом. піску. Товщ. 0,7 см (рис. 7: 6).

36. Фрагмент вінець миски. ЗП сіро-коричнева, лискована. ВП сіра, лискована. Дом. кременю. Товщ. 0,6—0,7 см (рис. 7: 7).

37. Фрагмент вінець миски. Поверхня чорна, лискована. Дом. піску. Товщ. 0,5 см (рис. 7: 8).

38. Фрагмент вінець миски. Поверхня темносіра, лискована. Текстура дрібна. Дом. жорстви. Товщ. 0,4—0,6 см (рис. 7: 9).

39. Фрагмент вінець миски. ЗП темносіра, лискована. ВП темносіра, згладжена. Дом. шамоту і піску. Д вінець 26 см, товщ. 0,6 см (рис. 7: 10).

40. Фрагмент вінець миски. Поверхня коричнева, добре згладжена. Текстура дрібна. Дом. шамоту і піску. Д вінець 28 см, товщ. 0,4 см (рис. 7: 11).

41. Фрагмент вінець миски. Поверхня темнокоричнево-сіра, лискована. На зламі цегляста. Дом. шамоту і піску. Д вінець 18 см, товщ. 0,4—0,6 см (рис. 7: 12).

42. Фрагмент вінець миски. Поверхня коричнева, лискована. На зламі чорна. Дом. обкатаних зерен кварцу. Товщ. 0,4—0,5 см (рис. 7: 13).

43. Фрагмент вінець миски. Поверхня темносіра, лискована. Текстура дрібна. Дом. шамоту і піску. Товщ. 0,4—0,5 см (рис. 7: 14).

44. Фрагмент вінець миски. ЗП темносіра, лискована. ВП темносіра, згладжена. Текстура дрібна. Дом. малої кількості піску. Д вінець 18 см, товщ. 0,6 см (рис. 7: 12).

45. Фрагмент вінець посудини (вази?). ЗП цегляста, лискована. ВП чорна, згладжена, місцями лискована. Дом. піску. Д вінець 22 см, товщ. 0,7 см (рис. 8: 1).

46. Фрагмент вушка посудини. Поверхня темносіра, згладжена. Дом. шамоту. Розміри перерізу 2,4×1,6 см (рис. 8: 2).

47. Фрагмент вінець посудини. Поверхня коричнева, лискована. Товщ. 0,7 см (рис. 8: 3).

48. Фрагмент вінець посудини. Поверхня темносіра лискована. Дом. піску і дрібних зерен кременю. Товщ. 0,4—0,5 см (рис. 8: 4).

49. Фрагмент вінець посудини. ЗП цегляста, лискована. ВП сіра, лискована. Дом. жорстви і малої кількості піску. Товщ. 0,6—0,7 см (рис. 8: 5).

50. Фрагмент вінець посудини. ЗП коричнева, лискована. ВП сіра, лискована. Дом. шамоту і кременю. Товщ. 0,6 см (рис. 8: 6).

51. Фрагмент вінець посудини (вази?). ЗП коричнева, лискована. ВП сіра, лискована. Дом. шамоту і кременю. Д вінець 10 см. Товщ. 0,6 см (рис. 8: 7).

52. Фрагмент стінки посудини (вази?). ЗП коричнева, лискована. ВП сіра, згладжена. Дом. кременю. Товщ. 0,7 см (рис. 8: 8).

53. Фрагмент стінки посудини. Поверхня чорна, лискована. Дом. шамоту. Товщ. 0,5 см (рис. 8: 9).

54. Фрагмент стінки друшлага. Поверхня цегляста, горбкувата. Дом. кременю і піску. Товщ. 0,7 см (рис. 8: 10).

55. Фрагмент диска. Поверхня сіра, зверху горбкувата, знизу лискована. Дом. кременю. Товщ. 0,6—0,7 см (рис. 8: 11).

56. Фрагмент диска. Поверхня коричнева, зверху лискована, знизу злегка лискована. Формувальна маса відмулена. Дом. кременю. Д 20 см. Товщ. 0,8—0,9 см (рис. 8: 12).

57. Фрагмент диска. Поверхня коричнева, зверху лискована, знизу згладжена. Дом. кременю. Д 20 см. Товщ. 0,9 см (рис. 8: 13).

58. Фрагмент диска. Поверхня сіро-коричнева, зверху лискована. Дом. малої кількості кременю. Товщ. 0,6—0,8 см (рис. 8: 14).

59. Фрагмент диска. Поверхня коричнева, зверху слабо лискована, знизу лискована. Дом. кременю і піску. Товщ. 0,6—0,9 см (рис. 8: 15).

60. Фрагмент диска. Поверхня світло-коричнева, зверху злегка лискована, знизу лискована. Дом. кременю. Д 16 см. Товщ. 0,7—0,8 см (рис. 8: 16).

61. Фрагмент стінки посудини. Поверхня чорна лискована. Дом. кременю. Товщ. 0,5—0,8 см (рис. 4: 2).

62. Фрагмент стінки посудини. Поверхня чорна лискована. Дом. кременю. Товщ. 0,4—0,5 см (рис. 4: 3).

63. Фрагмент стінки посудини. Поверхня чорна лискована. Дом. кременю. Товщ. 0,5 см (рис. 4: 4).

64. Кухлик. Поверхня темно-сіро-коричнева, лискована. Дом. шамоту і малої кількості кременю. Висота 6 см, Д вінець 8 см, Д денця 4,5 см, товщ. 0,6 см (рис. 4: 5).

65. Чаша, склеєна з кількох фрагментів, денце не збереглося. Реставрована гіпсом. Лінія вінець хвиляста, утворює п'ять слабо виражених пелюсток. Поверхня сіро-коричнева, нерівна, злегка згладжена. Дом. малої кількості кременю. Висота 5,6 см, Д вінець 12,5 см, Д денця 5,5 см, товщ. 0,6 см (рис. 4: 6).

66. Кухлик склеєний з кількох фрагментів. Реставрований гіпсом. Денце по центру увігнуте. Лінія вінець нерівна, ймовірно хвиляста. Поверхня темно-сіра і чорна, плямиста, лискована. Висота 6 см, Д вінець 9,5 см, товщ. 0,55 см, товщ. денця 1,4 см (рис. 4: 7).

67. Кухлик склеєний з кількох фрагментів. Фрагмент вушка не зберігся. Денце округле. Поверхня сіра, лискована. Дом. шамоту. Висота 4,3 см, Д вінець 7,5 см, товщ. 0,5—0,8 см, товщ. денця 0,8 см (рис. 4: 8).

На основі даних про цю кераміку можна зробити ряд підрахунків.

Серед домішок у формувальній масі зустрічаються пісок (31), креміль (26), шамот (22) і жорства (7), причому частіше у комбінації двох із них. У 8 випадках домішок не помічено. Частка кожної з них становить: пісок — 36,1, креміль — 30,2, шамот — 25,6, жорства — 8,1 %. Варто однак зазначити, що ці показники можуть бути дещо спотворені, внаслідок того, що фрагменти таких категорій посуду, як диски, або лисковані кухлики чи вази часом були враховані лише завдяки домішці кременю, не характерній для інших культур на цьому поселенні. Інші ж домішки недоотримали можливої кількості, і це збільшило відносну частку кременю.

Пропорційний склад колекції посуду, в якій враховано 65 визначених одиниць: горщики — 41,5 % (27 екз.), миски — 23,1 % (15 екз.), диски — 9,2 % (6 екз.), вазоподібний посуд в

тому числі кухлики — 24,6 % (16 екз.), друшлаг 1,5 % (1 екз.).

З 27 фрагментів горщиків 17 мали рустовану зовнішню поверхню, а ще 8 горбкувату і при цьому внутрішня поверхня у 18 з них була лискована, у 4 згладжена в 5 дуже добре згладжена. З 25 фрагментів вінець горщиків 22 були орнаментовані рядом наскрізних круглих отворів під краєм. Пластичні наліпи зафіксовано у 5 випадках (рис. 5: 1, 3, 5, 8, 9), причому двічі — парні. У чотирьох горщиків вони знаходились на шийці і в одного під самим краєм вінець. Чотири горщики і ще дві невизначені посудини були орнаментовані нігтевими защипами (рис. 6: 1—6). Маємо також чотири випадки застосування карбованого валика, два з яких знаходились під краєм вінець (рис. 6: 1, 12), а два на шийці (рис. 6: 7, 10). У 5 горщиків були карбовані краї вінець (рис. 5: 2, 11; рис. 6: 8, 9, 11). Винятково рідкісною для поселення є орнаментация горщиків прокресленими горизонтальними лініями (рис. 5: 3) і це третій знайдений екземпляр (рис. 2: 2) (Козак 2016, табл. 8: 10).

З 15 мисок лише три орнаментовані рядом наскрізних отворів (рис. 7: 5, 7, 9) і один фрагмент мав пластичний наліп на опуці тулуба (рис. 7: 14). Усі миски мають різною мірою загнуті всередину вінця, здебільшого плавно. У чотирьох згин тулуба відносно різкіший (рис. 7: 4, 6, 7, 14), і лише одна миска має гострий кут нахилу вінець відносно тулуба (рис. 7: 12). В одному випадку профіль має оригінальну форму — борти розхилені назовні, а вінця різко загнуті вертикально у вигляді звуженого носика (рис. 7: 15). Більшість мисок лисковані: лише у двох була згладжена зовнішня і в чотирьох — внутрішня поверхні.

12 екземплярів знайдено в культурному шарі розкопу 1-24, тобто на місці південної садиби.

1. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнево-сіра, шерехата. ВП коричнево-сіра, лискована. Д вінець 12 см, товщ. 0,5—0,6 см (рис. 9: 1).

2. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнево-сіра, рустована. ВП коричнево-сіра, лискована. Дом. піску і шамоту. Д вінець 16 см, товщ. 0,6—0,7 см (рис. 9: 2).

3. Фрагмент вінець горщика. ЗП темно-сіра, рустована. ВП темно-сіра, лискована. Дом. кременю, піску і жорстви. Д вінець 16 см, товщ. 0,5 см (рис. 9: 3).

4. Фрагмент вінець горщика. ЗП коричнева, шерехата. ВП коричнева, лискована. Дом. кременю і піску. Д вінець 16 см, товщ. 0,5—0,6 см (рис. 9: 4).

5. Фрагмент диска. Поверхня лискована, зверху цеглясто-сіра, знизу сіра. Дом. кременю. Д 20 см, товщ. 0,4—0,6 см (рис. 9: 5).

6. Фрагмент вінець горщика. Поверхня коричнева, лискована. Дом. шамоту і піску. Д вінець 20 см, товщ. 0,8 см (рис. 9: 6).

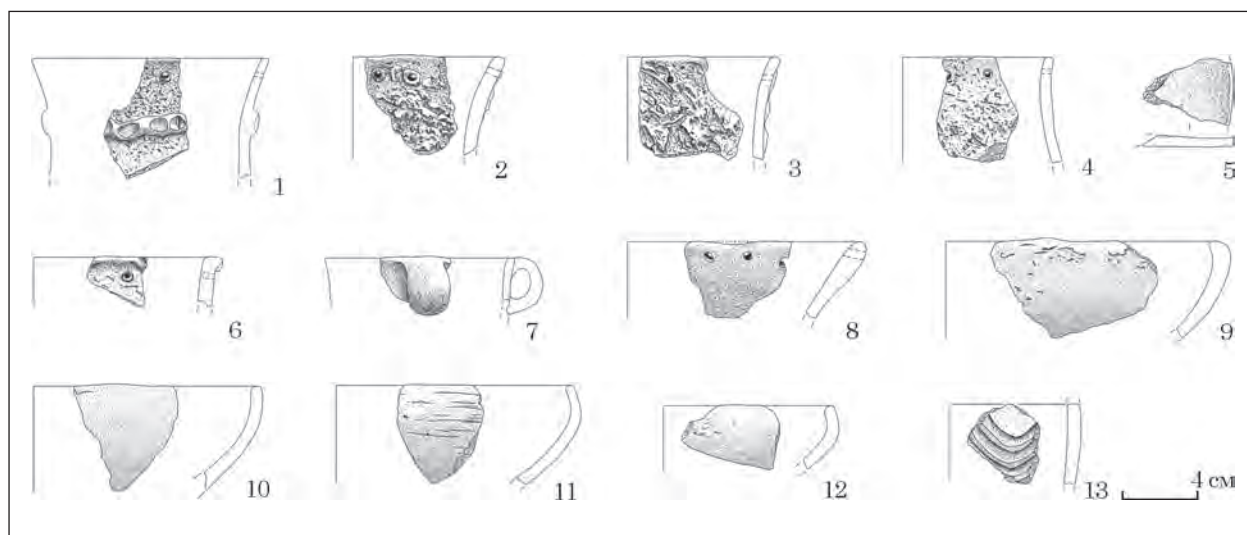

Рис. 9. Хрінники — Шанків Яр, вибірка кераміки з південної садиби

7. Фрагмент вінець кухлика з вушком. Поверхня чорна, лискована. Дом. кременю. Д вінець 10 см, товщ. 0,4 см (рис. 9: 7).

8. Фрагмент вінець корчаги. ЗП чорна, лискована. ВП сіра, лискована. Дом. піску і шамоту. Д вінець 26 см, товщ. вінець 1 см, товщ. стінок 0,6 см (рис. 9: 8).

9. Фрагмент вінець миски. ЗП темно-сіра, лискована. ВП темно-сіра, згладжена. Текстура дрібна. Дом. жорстви і піску. Д вінець 30 см, товщ. вінець 1 см, товщ. стінок 0,6 см (рис. 9: 9).

10. Фрагмент вінець миски. ЗП коричнева, лискована. ВП чорна, лискована. Формувальна маса відмулена. Д вінець 24 см, товщ. 0,7—0,8 см (рис. 9: 10).

11. Фрагмент вінець миски. Поверхня темно-сіра лискована. Формувальна маса відмулена. Дом. кременю. Д вінець 25 см, товщ. 0,5—0,6 см (рис. 9: 11).

12. Фрагмент вінець миски. Поверхня темно-сіра лискована. Формувальна маса відмулена. Дом. кременю. Д вінець 18 см, товщ. 0,6 см (рис. 9: 12).

Окремо слід згадати дві знахідки, які технологічно і стилістично характерні для тишинецько-комарівської культури.

1. Фрагмент стінки посудини орнаментовані широкими заглибленими лініями. ЗП коричнева, згладжена. ВП сіра, лощена. Дом. великої кількості кременю (рис. 9: 13). Розкоп 1-24, культурний шар.

2. Фрагмент біконічного кружала. Поверхня цегляста, згладжена. Дом. великої кількості кременю (рис. 4: 10). Розкоп XX, квадрат 11 / Є, глибина 0,6—0,7 м (Козак 2012, табл. 5: 12).

Обидві речі орнаментовані характерними широкими мілкими заглибленими лініями і містять значну домішку відносно крупних зерен кременю. Це — поки єдині матеріали цієї культури, до того ж знайдені на різних кінцях

пам'ятки, що вказує на випадковість їхнього попадання сюди. Ймовірно неподалік існує поселення епохи бронзи.

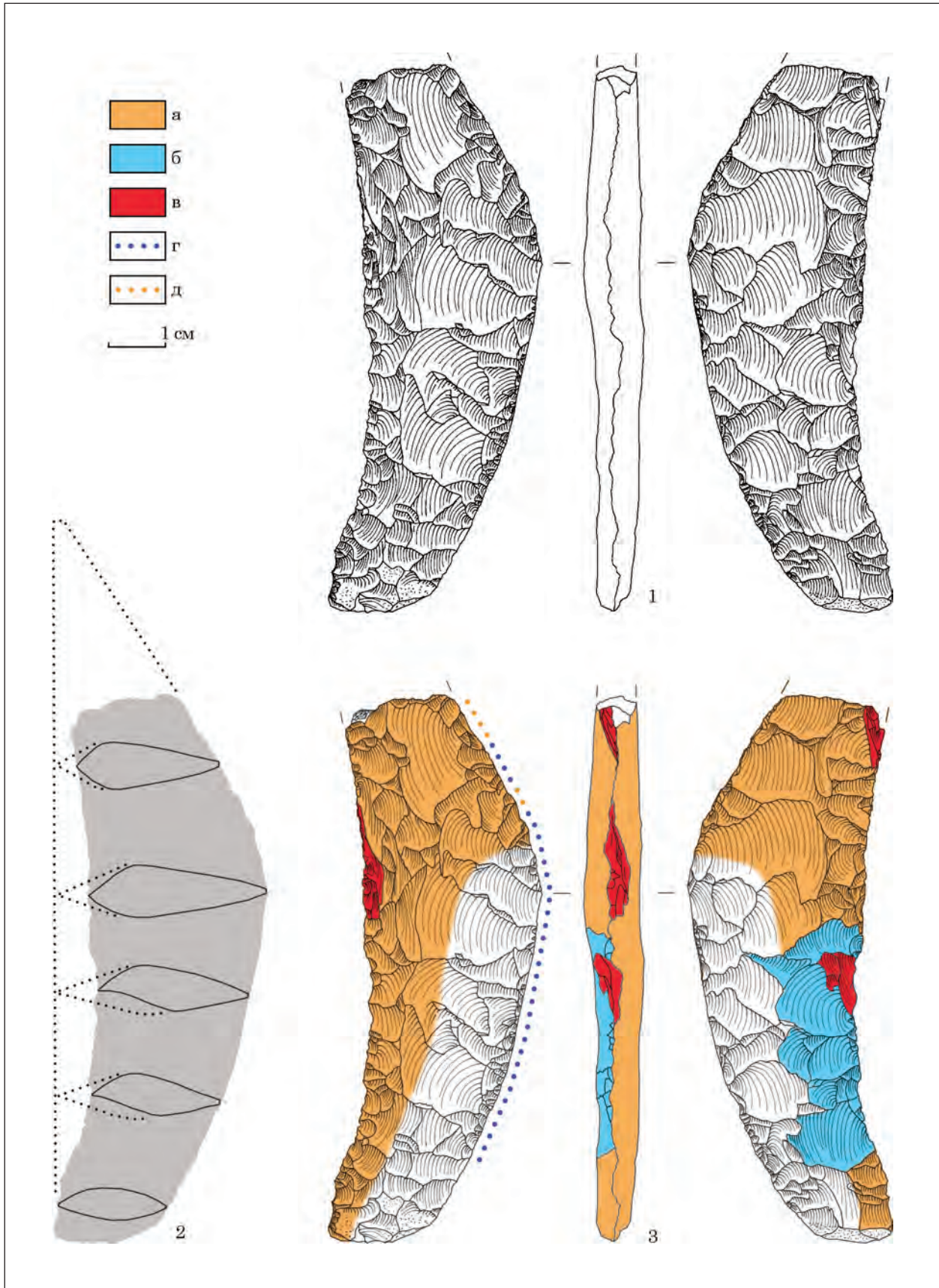
СЕРП

У 2003 р. в культурному шарі розкопу XX, в квадраті 13 / Є на глибині 1,0 м, що поряд зі спорудою 42 було знайдено шостий по рахунку серп, при цьому — єдиний з території центральної садиби. Він виготовлений з сірого волинського (туронського) кременю у біфасціальній техніці, з дугастою спинкою і звуженою п'яткою, на кінці якої залишилась первинна кірка. Кінець лева не зберігся. Метричні параметри: довжина 9,4 см, ширина лева 3,1 см, ширина п'ятки 1,7 см, довжина нижньої частини спинки від п'ятки до точки найбільшого вигину 7 см; товщина по центру 0,9, на п'ятці — 0,6, на кінці — 0,7 см.

На основі візуального огляду зроблено наступні спостереження. Зламаний кінець на 1,5 см довжини від краю має сліди дії високої температури, через що увесь пронизаний дрібними тріщинками (рис. 11: а). Характер поверхні зламу свідчить про те, що він стався вже після сильного нагрівання і повторює дрібну мережу тріщин.

Лезо серпа неодноразово підправлялось для загострення, у зв'язку з чим значно звузилося відносно первинної форми. Лінія робочого краю знаходиться на відстані всього 0,7—0,8 см від повздовжньої центральної осі виробу, а кут поперекового перерізу лева становить 76—80° (рис. 10: 2). Вказана відстань первинно мала бути приблизно вдвічі більшою, а кут — вдвічі меншим.

Поверхня серпа заповірована до блиску (рис. 10: а), через що добре виділяється та його частина, яку було закрито руків'ям (рис. 10: 3). Лезо на всю довжину, до самої п'ятки, виступало з руків'я.

Рис. 10. Хрінники — Шанків Яр, серп з центральної садиби: 1 — рисунок; 2 — графічна реконструкція первинної форми; 3 — зональні позначення на рисунку серпа. **Умовні позначення:** а — заповіровка до блиску (сліди спрацювання); б — слабка заповіровка з ледь помітним блиском (остання по часу підправка лева); в — сколи без заповіровки (утилізаційні); г — зашліфована ділянка краю спинки; д — зашліфована ділянка краю спинки перекрита заповіркою

Рис. 11. Хрінники — Шанків Яр, серп з центральної садиби, збільшені фото окремих ділянок, позначених на загальному фото

У нижній частині леза, з одного боку, віділяється ряд регулярних сколів (рис. 10: б), які носять значно менші, ледь помітні, сліди полірування, а отже вони є останніми по часу слідами підточування. У перетині добре видно, як ця лінія сколів деформувала первинну його симетрію (рис. 10: 2).

У трьох місцях на лезі присутні утилізаційні сколи, які мають зовсім іншу структуру і взагалі не заповіровані, а отже, утворились на останній стадії використання серпа внаслідок прямих ударів по краю леза (рис. 10: в; рис. 11: б).

Гребінь спинки серпа по всій збереженій довжині зашліфований (рис. 10: г; рис. 11: в—д), причому у верхній частині леза це шліфування перекрите полиском від спрацювання (рис. 10: д). З цього випливає, що воно було здійснене до застосування серпа за призначенням, а отже мало на меті спеціально притупити спинку, а не утворилося внаслідок використання виробу після поломки в інших цілях.

Враховуючи форму серпа з південної садиби (Козак 2016, табл. 9) та чотирьох серпів зі скарбу, знайденого на території північної садиби (Козак, Прищепа, Шкоропад 2004, рис. 10, рис. 11), можемо відтворити ймовірну первинну форму даного виробу (рис. 10: 2). Очевидно, що до підправки лезо було пряме, а найбільша його ширина знаходилась приблизно посередині довжини.

ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ЩОДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МАТЕРІАЛІВ З ПОСЕЛЕННЯ В ур. ШАНКІВ ЯР

ПРО ПРОСТОРОВУ СТРУКТУРУ ПАМ'ЯТКИ

З огляду на наявність на пам'ятці трьох ізольованих скупчень об'єктів постає питання — чи можна розглядати матеріали з них як з одного поселення? Відстань між південною і північною садибою становить майже 300 м, а між їхніми крайніми об'єктами могла б сягнути 400 м, окрім цього вони розділені топографічно, займаючи, по суті, сусідні миси і різні висоти. З таким самим успіхом в цю агломерацію можна було б включити і найближчий пункт з протилежного берега Стиру (Хрінники 4, база Динамо), відстань до якого від південної садиби — 400 м, а поряд з ним вздовж берега в обидва боки знаходяться ще кілька аналогічних пам'яток. Розкопки на одній з них (Хрінники 8) у 2008 р. показали, що там також маємо справу з компактним скупченням об'єктів — залишками однієї невеликої садиби. І хоч усі інші пункти обстежені лише поверхнево, або шурфуванням, можна попередньо припускати, що між сучасними селами Товпизин, Набережне і Хрінники, по обом берегам Стиру існувало компактне скупчення дрібних поселень. Вони

могли утворювати систему і бути поєднані соціальними чи кровними зв'язками їх жителів, які експлуатували окремих, належний їм простір.

Тобто планіграфія пам'ятки в ур. Шанків Яр демонструє одну з ймовірних моделей тогочасної поселенської структури, яка складалась з розосереджених садиб на кшталт сучасної хутірної системи. Схожа картина, на жаль, також поки лише за результатами поверхневих обстежень, спостерігається на багатьох скупченнях поселень ранньозалізного віку в басейнах Ікви і Горині, де невеликі за площею концентрації матеріалів знаходяться на близькій відстані одна від одної на берегових терасах, або на сусідніх острівних підвищеннях в заплавах. Питання ж їх взаємозв'язку при сьогоденних стані джерельної бази і методиці ще дуже далеке від вирішення. Традиційне стилістичне порівняння матеріалів, як показує досвід, має дуже обмежені можливості в цьому відношенні, натомість грішить суб'єктивізмом і примножує хибні ідеї. Перспективним було б врешті відкриття могильників, належних цим поселенням, і проведення на їхній базі ґрунтовних досліджень, в тому числі й міждисциплінарних.

Тож, повертаючись, власне до результатів, вже здобутих на Шанковому Яру, доцільно було б аналізувати їх як три окремі комплекси. Інша справа, що всі вони демонструють надзвичайну схожість керамічного стилю між собою, через що їх можна поміщати в рамки одного етапу. Теперішній стан опрацювання матеріалів не дозволяє розділити мікрохронологічно ці комплекси і в перспективі марно сподіватись побудувати надійну реконструкцію їх просторово-часового розвитку. Наразі всі три садиби умовно можна вважати синхронними, що не виключає різний час заснування і припинення існування кожної з них.

ПРО ТАКСОНОМІЧНУ АТРИБУЦІЮ ПАМ'ЯТКИ

Для горщиків з ур. Шанків Яр своєрідним стандартом є покриття рустом зовнішньої поверхні і лискування, або старанне згладжування внутрішньої. Руст цей часто дуже грубий, іноді додатково перекритий пальцевими розчосами, які залишають паралельні вертикальні або косі канелюроподібні борозни. Рідше трапляються випадки, коли зовнішня поверхня не мала русту, однак була умисно сформована горбуватою і шерехатою. А згладженою вона була винятково рідко, і зазвичай при цьому суцільно вкрита декором з пальцево-нігтевих зачіпок або прокреслених ліній (рис. 2: 2; 6: 1,2). Це — чи не найважливіша риса, яка свідчить про те, що керамічний стиль Хрінницьких пам'яток є стилем західного зразка, вогнищем якого був південно-балтійський басейн, і пред-

ставленого в пізню епоху бронзи та ранньозалізний вік лужицькою культурою. Промовистим в даному контексті є те, що і в наступні епохи вихідці з цих територій теж привносили на Волинь посуд з рустованою поверхнею (поморська, пшеворська, вельбарська культури). Контраст у цьому розмежуванні «схід—захід» на Волині помітний дуже добре, оскільки басейн річки Горині — сусідньої зі Стиром притоки Прип'яті, займають пам'ятки могилянської групи, для яких і в передскіфський і в скіфський час рустований посуд не був притаманний і трапляється дуже рідко.

Схиляють до такої атрибуції і інші риси морфології та оздоблення кераміки з Шанкового Яру. Пластичні наліпи на горщиках та пальцево-нігтеві зашипи, нанесені рядами, або хаотично на поверхні горщиків, ваз та дисків також характерні для лужицької культури і знаходять відповідники у третій фазі її розвитку. Важливо і те, що найуживанішим орнаментом є ряд наскрізних отворів під вінцями, присутній майже на всіх, за винятком кількох одиниць, горщиках. Це також відповідає лужицькому стилю пізньої фази, в той час як в східніших групах українського лісостепу скіфського часу поряд з отворами набув значного поширення перлинний орнамент, який на горщиках займає ту саму позицію, що і отвори. У цьому відношенні хрінницькі комплекси близькі ще й до пам'яток черешино-лагодівської групи, однак, крім наскрізних отворів, у горщиках останньої домінують карбовані валики. Миски з ур. Шанків Яр теж відрізняються частою відсутністю орнаментатції, або оздобленням наскрізними проколами, тоді як в сусідньому басейні Горині на мисках скіфського часу переважав перлинний орнамент. До лужицького стилю відносяться і зразки столового посуду, яких маємо з пам'ятки доволі мало (рис. 3: 3; 4: 2—9; 9: 7). Типовими є також біконічні вази, представлені лише дрібними фрагментами (рис. 3: 5; 8: 7,8). Цей зв'язок добре проілюстрував Д. Павлів, навівши широке коло аналогій в лужицькій культурі до більшості різновидів посуду з центральної садиби (Козак, Павлів 2010).

Дана інтерпретація дещо суперечить концепції Л. Крушельницької, яка виділяла пам'ятки з подібними до хрінницьких комплексами в окремому лежницьку групу, проте питання її зв'язків з лужицькою культурою залишила відкритим (Крушельницька 1993а, с. 158). Важливо взяти до уваги те, що ця група включає пам'ятки, синхронні лише до пізньої фази лужицької культури, коли стиль кераміки всіх східних груп останньої був досить відчутно і схожим чином відомніений, порівняно з класичною і тим паче ранньою фазами. В польській історіографії ці стилістичні зміни кераміки вважаються етапними в межах лужицької культури. Такий підхід зумовлений наявністю на території Польщі великої кількості широко досліджених

могильників, час існування яких охоплює два, а іноді і три фази лужицької культури. У вітчизняній, успадкованій від радянської традиції помітна тенденція до територіального і часового подрібнення археологічної таксономії. При цьому в Україні з джерельною базою ситуація плачевна — в лежницькій групі досліджених могильників взагалі немає, як немає і перспективних пам'яток для розкопок, а повноцінно вивчених поселенських комплексів — одиниці. Ускладнює ситуацію ще й те, що склад кераміки на поселеннях може значно відрізнятись від поховального інвентаря, оскільки в якості урн часто використовувався вазоподібний посуд, а супровід складався з індивідуальних столових посудин, тоді як на поселеннях домінуючою складовою є кухонні горщики і миски (Czorek 2007, с. 197). Мабуть через це Л. Крушельницька деякий час виключала генетичний зв'язок старожитностей лежницької групи з лужицькими могильниками з Волині (Крушельницька 1976, с. 60, 69), які в свою чергу не мали, і досі не мають відповідників на поселеннях. Це ж спричинює і велику обережність у пов'язанні одиничних зразків посудин типово лужицького стилю з усім іншим хрінницьким комплексом і спроби пояснити це або наявністю окремого раннього горизонту на пам'ятці, або певними архаїчними елементами в пізньому горизонті (Козак, Павлів 2010, с. 82).

Розглядаючи проблеми навколо лежницької групи, Л. Крушельницька поставила цілу низку питань, не маючи на них відповіді. При мізерній джерельній базі дуже туманно вималювалися її часові і просторові рамки. І хоча сама авторка визнавала хиткість своїх висновків, все ж задекларувала лежницьку групу як окреме культурне явище (Крушельницька 1993а, с. 158). Однак підхоплена іншими таксономічна схема, яка вже стала традиційною, породжує цілий ряд незручностей. Наприклад на р. Західний Буг на протилежних берегах знаходяться аналогічні, проте по різному атрибутовані пам'ятки, і, попри констатацію їхньої подібності, в літературі нерідко зустрічається вживання поряд двох окремих назв по суті одного і того ж явища (Козак Павлів 2010), тож треба розуміти, що поширенню лежницької групи на захід завадив сучасний національний кордон. На могильнику ульвівської групи лужицької культури в Рованцях є окремі комплекси (скупчення 3), які за своїми рисами цілком можна було б віднести до лежницької групи (Павлів 1993, рис. 8: 8—10). Врешті, наслідком вживання цієї схеми стала атрибуція комплексу з урочища Шанків Яр як синкретичного (лежницько-черешино-лагодівсько-могилянсько-тарнобжезько-лужицько-висоцько-ранньоскіфського) (Козак, Павлів 2010, с. 85).

Грунтовний розгляд зазначеної проблеми потребує окремої праці, а наразі, задля уникнення всіх незручностей, варто відносити Хрін-

ницькі комплекси до лужицької культури як явища вищого порядку. Але в такому випадку пам'ятки лежницького типу так само, як і ульвівецькі, будуть синонімами однієї західно-волинської територіальної групи цієї культури. Тому їх доцільно визначати як окремі хронологічні горизонти (фази) зі своїми ознаками стилю, рисами обрядовості і векторами культурних зв'язків. Що ж до найменування цієї групи, то для уникнення збігів і дискримінації котрогось з авторів доцільним є об'єднання двох епонімів у збірну назву — ульвівецько-лежницька група. Подібне бачення озвучене вже не вперше (Павлів 2006, с. 163).

ПРО ДАТУВАННЯ ПАМ'ЯТКИ

У колекції матеріалів з Шанкового Яру, на жаль, дуже мало датуючих речей. На південному краю центральної садиби було знайдено наконечник стріли так званого базисного типу, який широко датований VI — серединою V ст. (Козак, 2012, с. 31, рис. 10: 4). Він знайдений окремо в культурному шарі розкопу ХХ без контексту і це єдина знахідка з вузьким датуванням. Наявність у комплексі центральної садиби кількох посудин з перлинним орнаментом (Козак 2012, табл. 2: 6; 10: 2; 19: 3) теж дозволяє пов'язати хрінницьку пам'ятку зі скіфським часом і частково з пізнім передскіфським (жаботин III за М. Дараган 2011).

Періодизація лужицьких старожитностей незрівнянно краще розроблена для тарнобжезької групи, аніж для сусідньої з Волинню групи пам'яток лужицької культури Люблінщини, яка навіть усталеної назви ще не отримала. Ця періодизація побудована переважно на матеріалах могильників і її важко застосовувати для аналізу поселенських комплексів. Керамічна колекція усіх трьох садіб Хрінницької пам'ятки відповідає загалом пізній фазі тарнобжезької групи (фаза III). Однак пізнання відносної та абсолютної хронології останньої, особливо для стороннього читача, є досить проблемним. Після отримання серій радіокарбонних і термолюмінесцентних датвань (Czopek 2001, s. 167—184; Trybała-Zawiślak 2012, s. 177,178), і після корекції хронологічно-періодизаційної шкали гальштатського часу (Trachsel 2004) система хронології тарнобжезької групи розхиталася. Це зі свого боку породило труднощі при датуванні окремих пам'яток (Czopek 2007, s. 193), кореляції з хронологією скіфської культури і тим паче при перенесенні цієї системи на сусідні регіони з лужицькими пам'ятками, у тому числі й на Волинь. Тому наразі немає підстав для докладного датування матеріалів Шанкового Яру, як і пам'яток лежницького горизонту в цілому. Широкий діапазон, в рамках якого можна помістити час існування поселення — VII—V ст. до н. е. Зрозуміло, що всі три садиби могли існувати знач-

но коротший проміжок часу. Такі дати майже збігаються із запропонованими раніше (Козак, Павлів 2010, с. 85). Що ж до відносної хронології, то в усіх попередніх публікаціях спостерігаємо значний різнобій у вживанні індексів з центральноевропейської хронологічної системи та застаріле їхнє абсолютне датування, а тому, з огляду на відсутність прямих прив'язок до цієї системи в лежницькому горизонті, воліємо уникнути примноження цього різнобою. Повернутись до цього питання можна лише після синтезу дієвої періодизаційної системи для ульвівецько-лежницької групи з прямим виходом на зовнішні прив'язки, а це буде клопітка справа, судячи у озвучених в даній статті проблем.

ПРО «СИНКРЕТИЧНИЙ» ХАРАКТЕР МАТЕРІАЛІВ З ШАНКОВОГО ЯРУ

В усіх попередніх публікаціях авторства Д. Н. Козака та Д. Ю. Павліва зустрічаємо трактування цього поселення як «пам'ятки змішаного культурного стилю, в матеріалах якої спостерігається поєднання рис лежницької, черепино-лагодівської, могилянської груп, тарнобжезької лужицької культури, пам'яток ранньоскіфського часу Західного Поділля з певними архаїчними елементами, можливо вже не існуючих, висоцької культури та ульвівецької групи» (Козак, Павлів 2010, с. 85). В окремій попередній публікації «житла» 110 написано, що «за типологією кераміки воно відноситься до черепино-лагодівсько-могилянської культурної групи ранньозалізного часу» (Козак 2009a, с. 131; 2009b, с. 95). А в першій монографії на основі опрацювання відкритих комплексів, стверджувалось що «селище в ур. Шанків Яр належить до змішаного лежницько-черепино-лагодівського типу, тобто відбиває сам стан контактів між цими групами». При цьому підраховано було навіть процентний склад відповідних груп посуду, серед яких виділено також два екземпляри з відповідниками у могилянській групі. Важливим моментом є те, що застосування в якості домішок товченого перепаленого кременю трактувалось як характерна риса черепино-лагодівської групи і це свідчило про проникнення її традицій в технологію виготовлення посуду, на відміну від «еталонних пам'яток лежницької групи», де переважав товчений граніт (Козак, Прищеп, Шкоропад 2004, с. 20). Насправді ж тут закралось якесь непорозуміння, адже типовою домінуючою домішкою в кераміці черепино-лагодівської групи є шамот (Крушельницька 1993b, с. 189, 190, 215). Немає також підстав атрибуувати як черепино-лагодівську і стилістику частини хрінницьких матеріалів. По-перше в самій черепино-лагодівській групі, як зазначала Л. Крушельницька, кожна з пам'яток, крім спільних, має своєрідні риси. Цю різницю вона

пояснювала передусім місцем розташування і контактами з іншими культурами чи групами (Крушельницька 1993b, с. 235, 236). Огляд керамічної колекції з Шанкового Яру навпаки дозволяє бачити в ній досить однорідну збірку. Адже для характеристики стилю важливими є провідні форми посуду і способи їх оздоблення, представлені абсолютною більшістю, а рідкісні і одиничні екземпляри є винятковими і виконують лише допоміжну роль. Для прикладу, дійсний синкретичний характер проявляють матеріали з пам'яток в басейні р. Ікви, що на схід від Хрінників (Бардецький, Ткач 2012). Наразі Хрінницький комплекс залишається еталонним для лежницького горизонту ульвівсько-лежницької групи басейну р. Стир.

ЛІТЕРАТУРА

Бандрівський, М. 2014. *Культурно-історичні процеси на Прикарпатті і Західному Поділлі в пізній період епохи бронзи — на початку доби раннього заліза*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ.

Бардецький, А., Ткач, В. 2012. Місцезнаходження ранньозалізного віку Дубно-Волиця Рівненської області — пам'ятка порубіжжя висоцької культури і могилянської групи. *Бриджина — край на межі Галичини й Волині: матеріали VI-ї краєзнавчої конференції присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури 20 квітня 2012 р.*, с. 12-21.

Дараган, М. Н. 2011. *Начало раннего железного века в Днепровской Правобережной Лесостепи*. Киев: КНТ.

Козак, Д. Н. 2009a. До питання про рибальство у скіфську добу на Волині. *Vita Antiqua*, 7—9, с. 130-134.

Козак, Д. Н. 2009b. Житлово-господарський комплекс рибалок доби раннього залізного віку на Волині. *Археологія*, 2, с. 94-98.

Козак, Д. Н. 2010. *Етюди давньої історії України*. Київ: Стародавній світ.

Козак, Д. Н. 2012. *Поселення неврів, слов'ян та германців на Стирі*. Київ: ІА НАНУ.

Козак, Д. Н. 2016. *Хрінники (Шанків Яр) — пам'ятка давньої історії Волині. Дослідження 2010—2014 рр.* Київ: ІА НАНУ.

Козак, Д. Н., Павлів, Д. Ю. 2010. Поселення ранньозалізного часу біля с. Хрінники на Волині. *Археологія і давня історія України*, 2: Археологія Правобережної України, с. 71-96.

Козак, Д. Н., Прищеп, Б. А., Шкоропад, В. В. 2004. *Давні землероби Волині: пам'ятки археології на Хрінницькому водоймищі*. Київ: ІА НАНУ.

Козак, Д. Н., Шкоропад, В. В. 2005. Нові дослідження на Хрінницькому водоймищі. *Археологічні дослідження в Україні 2003—2004 рр.*, 7, с. 167-168.

Крушельницька, Л. І. 1976. *Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза*. Київ: Наукова думка.

Крушельницька, Л. І. 1993a. Лежницька група пам'яток Волині. В: Крушельницька, Л. І. (ред.). *Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дніпра і Прип'яті*. Київ: Наукова думка, с. 143-158.

Крушельницька, Л. І. 1993b. Черепино-Лагодівська група пам'яток. В: Крушельницька, Л. І. (ред.).

Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дніпра і Прип'яті. Київ: Наукова думка, с. 158-239.

Павлів, Д. 1993. Нові пам'ятки «лужицької культури» на Заході України. В: Крушельницька, Л. І. (ред.). *Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дніпра і Прип'яті*. Київ: Наукова думка, с. 11-56.

Павлів, Д. 2006. Пам'ятки кінця доби бронзи — початку ранньозалісної доби із с. Ульвівок на Сокальщині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 10, с. 154-165.

Czopek, S. 2001. *Pysznica, pow. Stalowa Wola, stanowisko 1 — cmentarzysko całopalne z przełomu epok brązu i żelaza*. Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.

Czopek, S. 2007. *Grodzisko Dolne, stanowisko 22 — wielokulturowe stanowisko nad Dolnym Wisłokiem*, I: Opoki kamienia do wczesnej epoki żelaza. Rzeszów: Mitel.

Trachsel, M. 2004. *Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstattzeit*. Bonn, 1, 2.

Trybała-Zawiślak, K. 2012. *Kłyżów, stan. 2 i Mokrzeszów, stan. 2 — cmentarzyska całopalne z wczesnej epoki żelaza*. Rzeszów: Mitel.

REFERENCES

Bandrivskiy, M. 2014. *Kulturno-istorychni protsesy na Prykarpatti i Zakhidnomu Podilli v piznii period epokhy bronzy — na pochatku doby rannoho zaliza*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAHNU.

Bardetskiy, A., Tkach V. 2012. *Mistseznakhodzhennia ranozaliznogo viku Dubno-Volytsia Rivnenskoï oblasti — pamiatka porubizhzhia vysotskoï kultury i mohylianskoï hrupy. Bridshchyna — krai na mezhi Halychyny y Volyni: materialy VI-i kraieznauchoï konferentsii prysviachenoï Mizhnarodnomu Dniu pam'iatok istorii ta kultury 20 kvitnia 2012 r.*, s. 12-21.

Daragan, M. N. 2011. *Nachalo rannego zheleznoho veka v Dneprovskoy Pravoberezhnoy Lesostepi*. Kiev: KNT.

Kozak, D. N. 2009a. Do pytannia pro rybalstvo u skifsku dobu na Volyni. *Vita Antiqua*, 7—9, s. 130-134.

Kozak, D. N. 2009b. Zhytlovo-hospodarskyi kompleks rybalok doby rannoho zaliznogo viku na Volyni. *Arkheolohiia*, 2, s. 94-98.

Kozak, D. N. 2010. *Etiudy davnoi istorii Ukrainy*. Kyiv: Starodavniy svit.

Kozak, D. 2012. *Poselennia nevriv, slovian ta hermantsiv na Styri*. Kyiv: IA NAHNU.

Kozak, D. 2016. *Khrinnyky (Shankiv Yar) — pamiatka davnoi istorii Volyni. Doslidzhennia 2010—2014 rr.* Kyiv: IA NAHNU.

Kozak, D. N., Pavliv, D. Yu. 2010. *Poselennia ranozaliznogo chasu bilia s. Khrinnyky na Volyni, Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2: Arkheolohiia Pravoberezhnoi Ukrainy, s. 71-96.

Kozak, D. N., Pryshchepa, B. A., Shkoropad, V. V. 2004. *Davni zemleroby Volyni: pamiatky arkheolohii na Khrinnytskomu vodoimyschi*. Kyiv: IA NAHNU.

Kozak, D. N., Shkoropad, V. V. 2005. *Novi doslidzhennia na Khrinnytskomu vodoimyschi. Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2003—2004 rr.*, 7, s. 167-168.

Krushelnytska, L. I. 1976. *Pivnichne Prykarpattia i Zakhidna Volyn za doby rannoho zaliza*. Kyiv: Naukova dumka.

Krushelnytska, L. I. 1993a. *Lezhnytska hrupa pam'iatok Volyni*. In: Krushelnytska, L. I. (ed.). *Pamiatky halshatetskoho periodu v mezhyrichchi Visly, Dnipra i Pryp'iaty*. Kyiv: Naukova dumka, s. 143-158.

Krushelnytska, L. I. 1993b. *Cherapyno-Lahodivska hrupa pam'iatok*. In: Krushelnytska, L. I. (ed.). *Pamiatky halshatetskoho periodu v mezhyrichchi Visly, Dnipra i Pryp'iaty*. Kyiv: Naukova dumka, s. 158-239.

Pavliv, D. 1993. *Novi pamiatky «luzhytskoï kultury» na Zakhodi Ukrainy*. In: Krushelnytska, L. I. (ed.). *Pamiatky halsh-*

tatskoho periodu v mezhyrichchi Visly, Dnipra i Pryp'iaty. Kyiv: Naukova dumka, s. 11-56.

Pavliv, D. 2006. Pamiatky kintsia doby bronzы — pochatku rannożaliznoi doby iz s. Ulvivok na Sokalshchyni. *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni*, 10, s. 154-165.

Czopek, S. 2001. *Pyszniczka, pow. Stalowa Wola, stanowisko 1 — cmentarzysko cialopalne z przelomu epok brązu i żelaza*. Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.

Czopek, S. 2007. *Grodzisko Dolne, stanowisko 22 — wielokulturowe stanowisko nad Dolnym Wistokiem*, I: Od epoki kamienia do wczesnej epoki żelaza. Rzeszów: Mitel.

Trachsel, M. 2004. *Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstättzeit*. Bonn, 1, 2.

Trybała-Zawiślak, K. 2012. *Kłyżów, stan. 2 i Mokrzyszów, stan. 2 — cmentarzyska cialopalne z wczesnej epoki żelaza*. Rzeszów: Mitel.

A. B. Bardetskyi

ETUDES TO THE CHARACTERISTICS OF THE SETTLEMENT OF THE EARLY IRON-AGE KHRINNYKY — SHANKIV YAR

From 1994 to 2013 by the 25 excavation trenches were investigated (I—XXII, 24, 25) at the Shankiv Yar tract and together area 6434 m² was excavated. An analysis of the planigraphy of objects of the early-iron age allows to divide the site into three distant from

each other clusters, which can be interpreted as separate homesteads. On the base of examined materials, including new, previously unpublished dates, it is possible to say, that this site belongs to the Lusatian culture and represents the Lezhnytsa horizon of the Ulvivets-Lezhnytsa group, which is synchronous with the late phases of the Tarnobrzeg group of Lusatian culture and the Scythian culture of the Ukrainian Forest-steppe. A wide range within which we can put the time of existence of the settlement — VII—V centuries BC. But all three homesteads could exist much shorter time period. Such chronology almost corresponds with those proposed earlier by D. N. Kozak and co-authors. Contrary to the earlier interpretation of the Khrinnyky site as syncretic, we consider its ceramic complex to be stylistically and technologically homogeneous.

Keywords: The Lusatian culture, the Ulvivets-Lezhnytsa group, homestead, ceramics.

Одержано 28.02.2018

БАРДЕЦЬКИЙ Андрій Богданович, голова Ради, Міжрегіональна громадська наукова організація «Дубенський археологічний осередок», вул. Мирогощанська 67/42, Дубно, Рівненська область, 35604, Україна, bardeckyj@gmail.com.

BARDETSKYI Andrii Bogdanovych, head of the Council, Interregional PublicScientific Organization «Dubno Archaeological Center», Myrohoshchanska str. 67/42, Dubno, Rivne region, 35604, Ukraine, bardeckyj@gmail.com.